

GEORGIAN FOUNDATION FOR
STRATEGIC AND INTERNATIONAL STUDIES

ზანგაზურის დისკუსი:
სომხეთსა და აზერბაიჯანს შორის ომისა და
მშვიდობის შედეგები

რეჟიმ რეჟიმოში

167

ექსპერტის აზრი

საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობათა კვლევის ფონდი
GEORGIAN FOUNDATION FOR STRATEGIC AND INTERNATIONAL STUDIES

ექსპერტის აზრი

რეჟიმ რეჟიმოვი

ზანგაზურის დისკუსიის:
სომხეთსა და აზერბაიჯანს შორის ომისა და
მშვიდობის შედეგები

167

2021

პუბლიკაცია დაიბეჭდა ამერიკის შეერთებული შტატების საელჩოს ფინანსური მხარდაჭერით. გამოცემაში გამოთქმული მოსაზრებები ეკუთვნის ავტორებს და შეიძლება არ ასახავდეს საელჩოს თვალსაზრისს.

ტექნიკური რედაქტორი: არტემ მელიქ-ნუბაროვი

საავტორო უფლებები დაცულია და ეკუთვნის საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობების კვლევის ფონდს. წერილობითი ნებართვის გარეშე პუბლიკაციის არც ერთი ნაწილი არ შეიძლება გადაიბეჭდოს არანაირი, მათ შორის ელექტრონული ან მექანიკური, ფორმით. გამოცემაში გამოთქმული მოსაზრებები და დასკვნები ეკუთვნის ავტორს/ებს და შეიძლება არ ასახავდეს საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობების კვლევის ფონდის თვალსაზრისს.

© საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობათა კვლევის ფონდი 2021 წელი

ISSN 1512-4835

ISBN

სომხეთთან ყარაბაღის მეორე, 44-დღიანი, ომის (2020 წლის 27 სექტემბრიდან 10 ნოემბრამდე) შემდეგ აზერბაიჯანის ხელმძღვანელობა აქტიურად ცდილობს იმის ფორმირებას, რასაც ამ სტატი-აში ზანგეზურის დისკურსს ვუნოდებთ. მთავრობასთან დაკავშირე-ბული მედია და საზოგადოების ნაწილი აქტიურად არიან ჩართული ამ დისკურსის ხელშეწყობაში. ზანგეზურის დისკურსი სომხეთსა და აზერბაიჯანს შორის ომისა და მშვიდობის მომავალზე ზემოქმედებს და ასევე გვთავაზობს პერსპექტივას, რომ უფრო ფართო ჭრილში განვიხილოთ უსაფრთხოების გარემო, რომელიც სამხრეთ კავკა-სიის რეგიონში ყარაბაღის მეორე ომის შემდეგ ყალიბდება¹.

რა არის ზანგეზური?

ზანგეზური იმ არეალის ისტორიული სახელია, რომლის ტე-რიტორიული ნაწილები ახლა სომხეთისა და აზერბაიჯანის რესპუბ-ლიკებს ეკუთვნის. 1868 წელს რუსეთის იმპერიის ხელისუფლებამ იქ დააარსა ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეული, რომელიც ზანგეზურის პროვინციის (Zangezurskiy uyezd) სახელითაა ცნობილი. სხვადასხვა დაპირისპირების, დავისა თუ გადაწყვეტილების მიღების შემდეგ, 1921 წელს, ბოლშევიკურმა ხელისუფლებამ ზანგეზური საბოლოოდ ორ ნაწილად დაყო: დასავლეთი საბჭოთა სომხეთს მიეკუთვნა, აღმოსავლეთი კი საბჭოთა აზერბაიჯანის შემადგენ-ლობაში შევიდა.

რეგიონის სომხურ ნაწილს, რომელსაც აზერბაიჯანი [და-სავლეთ] ზანგეზურს უწოდებს, სომხეთის რესპუბლიკაში ოფიცია-ლურად სიუნიკს უწოდებენ და მისი ისტორიის განსხვავებული ვერსია აქვთ². რეგიონი მდებარეობს სომხეთ-ირანის საზღვარზე, აზერბაიჯანსა და მის ექსკლავს – ნახიჩევანის ავტონომიურ რეს-პუბლიკას – შორის, რომელიც ირანს, თურქეთსა და სომხეთს შორისაა მოქცეული. აზერბაიჯანული ნარატივის თანახმად, რუსი ბოლშევიკების მიერ [დასავლეთ] ზანგეზურის სომხეთისთვის გადა-ცემამ სომხეთსა და ირანს შორის საზღვარი წარმოქმნა და, მეტიც, აზერბაიჯანი ნახიჩევანს ჩამოაშორა. ყველაზე მნიშვნელოვანი კი ისაა, რომ თურქეთი მონყვიტა თურქულენოვან სამყაროს, კერძოდ, აზერბაიჯანის კონტინენტურ ნაწილს³. „ზანგეზურის სომხეთის-თვის გადაცემამ თურქულენოვანი სამყაროს გეოგრაფიულ გახლე-ჩამდე მიგვიყვანა“, – განაცხადა აზერბაიჯანის პრეზიდენტმა ილ-ჰამ ალიევმა თურქულენოვანი ქვეყნების თანამშრომლობის საბჭოს სამიტზე⁴. მაშასადამე, ზანგეზურის საკითხი არათუ უბრალოდ ეთ-

ნიკური ან ისტორიული ხასიათის დავაა, არამედ რეგიონის ცვალებადი გეოპოლიტიკური დღის წესრიგის საკითხია⁵. ზანგეზურის დისკურსს ორი ურთიერთდაკავშირებული და ურთიერთშემავსებელი კომპონენტი აქვს: ზანგეზური, როგორც სატრანსპორტო დერეფანი, და ზანგეზური, როგორც წინაპართა მიწა.

ტერმინოლოგია

სტატიაში გამოვიყენებთ ნეიტრალურ ენას, რათა ან არ მივემხროთ და ან არ უარყოთ რომელიმე ტერმინოლოგია. ვინაიდან ნაშრომის მთავარი თემაა აზერბაიჯანის დისკურსი, ტერმინოლოგიაც იმ ენას უკავშირდება, რომელსაც აზერბაიჯანში იყენებენ. შესაბამისად, უფრო სიცხადისა და თანმიმდევრულობისთვის ნაშრომში გამოყენებული იქნება შემდეგი ტერმინები: „ზანგეზურის დისკურსი“, „ზანგეზურის დერეფანი“ და „ზანგეზურის რეგიონი/მიხარე“.

ზანგეზური, როგორც სატრანსპორტო დერეფანი

2020 წლის 9-10 ნოემბერს რუსეთის პრეზიდენტ ვლადიმერ პუტინის შუამავლობით სომხეთის პრემიერ-მინისტრ ნიკოლ ფაშინიანსა და აზერბაიჯანის პრეზიდენტ ილჰამ ალიევს შორის გაფორმდა სამმხრივი დეკლარაციის სახელით ცნობილი ზავი, რომლითაც 44-დღიანი ომი დასრულდა⁶. 9-პუნქტიანი დოკუმენტი ორ მნიშვნელოვან მუხლს მოიცავს – მე-6-ს და მე-9-ს. მე-6 მუხლის თანახმად, ჩამოყალიბდა ლაჩინის 5-კილომეტრიანი დერეფანი, რომელიც აზერბაიჯანის ლაჩინის რაიონზე გადის (სწორედ ამიტომ ეწოდება მას ლაჩინის დერეფანი); დერეფანი, რომელსაც რუსი სამშვიდობოები აკონტროლებენ, სომხეთის რესპუბლიკას ასევე რუსი მშვიდობისმყოფელების მიერ კონტროლირებად ყარაბაღის სომხებით დასახლებულ ნაწილთან აკავშირებს. ეს მუხლი დაუყოვნებლივ შესრულდა. მე-9 მუხლში კი ნათქვამია, რომ ყველა „სატრანსპორტო კავშირი“ უნდა გაიხსნას. კერძოდ, აზერბაიჯანსა და ნახიჩევანს შორის უნდა ჩამოყალიბდეს „სატრანსპორტო კავშირი“, რომელსაც რუსეთის სასაზღვრო ჯარები (და არა სამშვიდობო ძალები) გააკონტროლებენ. ამ ხაზმა ზანგეზურის/სიუნის რეგიონზე უნდა გაიაროს და, შესაბამისად, აზერბაიჯანი მას უწოდებს ზანგეზურის დერეფანს, რომელიც ნახიჩევანის ან მეღრის დერეფნის სახელითაც არის ცნობილი. აღსანიშნავია, რომ მე-6 მუხლისგან განსხ-

ვავებით, მე-9 მუხლით გათვალისწინებული პირობა ჯერ კიდევ არ შესრულებულა. დოკუმენტი ერთმანეთისგან განასხვავებს „ლაჩინის დერეფანს“ (სომხეთისთვის) და „სატრანსპორტო კავშირს/კომუნიკაციას“ (აზერბაიჯანისთვის).

როგორც ჩანს, ბაქომ ტერმინ „კორიდორის“ მე-9 მუხლში ჩასმა ვერ შეძლო, თუმცა ვერც მის ამოღებას ეგუება. შესაბამისად, ბაქო ცდილობს არათანმიმდევრული რეალობის შექმნას, რომელშიც ზანგეზურის დერეფანი დე ფაქტო ლაჩინის დერეფანთანაა გაიგივებული. შემდეგ კი ნახიჩევანამდე სატრანსპორტო კომუნიკაციის ან კვაზი-დერეფნის დაარსების გზით, ბაქო ამ არათანმიმდევრული რეალობისთვის ხორცის შესხმას შეეცდება. ამ მიზნით, ბაქო ზანგეზურის დერეფნის სასარგებლოდ აქტიურად ლობირებს როგორც საშინაო, ისე საერთაშორისო დონეზე. 15 ივნისს აზერბაიჯანმა და თურქეთმა ხელი მოაწერეს შუშას დეკლარაციას მოკავშირეობის შესახებ. დეკლარაციაში [ზანგეზურის დერეფანი] ბრჭყალებშია ჩასმული⁷. მიუხედავად ამისა, აზერბაიჯანის მთავრობამ და მასთან დაკავშირებულმა მედიამ ეს წარმატებულ საერთაშორისო აღიარებად შეაფასა. ზანგეზურის დერეფანი ბაქოს სტრატეგიული კომუნიკაციის განუყოფელ ნაწილად იქცა. პრეზიდენტმა ალიევმა განაცხადა, რომ ტერმინი *ზანგეზურის დერეფანი* „უკვე გამოიყენება საერთაშორისო ლექსიკონში“. მისი თქმით, ამ საკითხის მიმართ ევროკავშირიც დადებითადაა განწყობილი. ალიევმა აღნიშნა, რომ ბაქოში ევროპის საბჭოს პრეზიდენტის, შარლ მიშელის ვიზიტის ფარგლებში მათ ამ საკითხზე აზრები გაცვალეს და, მისი თქმით, ევროკავშირი მტკიცედ უჭერს მხარს ამ პროექტს⁸.

გაურკვეველია, თუ რა სხვაობაა სატრანსპორტო კავშირს/კომუნიკაციასა და დერეფანს შორის, თუმცა დეკლარაციის ტექსტის მიხედვით, დერეფანი უფრო მაღალი სტატუსის მქონე ჩანს. მიუხედავად ამისა, გაუგებრობა მაინც არსებობს. ლაჩინის დერეფანი დაცულია [რუსი] სამშვიდობოების მიერ, რომლებიც, ჩვეულებისამებრ, კონფლიქტის ზონაში არიან განლაგებული. ამასთან, საკომუნიკაციო ხაზი ნახიჩევანამდე რუსმა მესაზღვრეებმა უნდა დაიცვან, რომლებიც ასევე იცავენ სომხეთის საზღვრებს ირანთან და თურქეთთან. ეს ქმნის ისეთ შთაბეჭდილებას, თითქოს სატრანსპორტო ხაზის ტერიტორია გარკვეულწილად აზერბაიჯანისაა ან სომხეთისთვის უცხოა: ის მდებარეობს სომხეთ-ირანის საზღვრის გასწვრივ, რომელსაც ასევე რუსეთის სასაზღვრო ძალები იცავენ. ირანის შეშფოთება ვითარებას კიდევ უფრო ართულებს. თეირანმა განაცხადა, რომ ის უარს ამბობს სომხეთსა და ირანს შო-

რის სასაზღვრო პირობების ცვლილების შედეგად გაჩენილ „ახალ მეზობელზე [აზერბაიჯანზე]“⁹. პრეზიდენტი ალიევის პასუხმა კი – „ირანისთვის ეს არ იქნება რაიმე სიახლე“¹⁰ – არათუ უარყო ეს ინტერპრეტაცია, არამედ, პირიქით, განამტკიცა.

ზანგეზური, როგორც წინაპართა მიწა

ირანული ინტერპრეტაცია ამდაფრებს იდეას, რომ ზანგეზურის დერეფნის პროექტის განხორციელება აზერბაიჯანის „წინაპართა მიწაზე“ დაბრუნებას მოასწავებს¹¹. მამასადაამე, აზერბაიჯანისთვის ზანგეზური უფრო მეტია, ვიდრე სატრანსპორტო კავშირი ნახიჩევანამდე და/ან თურქეთამდე. აზერბაიჯანი ისე განიხილავს ზანგეზურს, როგორც საკუთარ ისტორიულ მიწას, რომელიც საბჭოთა ბოლშევიკურმა ძალებმა მას ძალისმიერი გზით ჩამოართვეს და სომხეთს გადასცეს. პრეზიდენტი ალიევის არაერთხელ განუცხადებია, რომ „ზანგეზური ჩვენი წინაპრების მიწაა“, რომელიც „საბჭოთა ხელისუფლებამ სომხეთს გადასცა“. ის პირობას დებს: „ჩვენ [აზერბაიჯანელები] დავბრუნდებით ზანგეზურში, ვერავინ შეგვაჩერებს“¹². შესაბამისად, ბაქო ამ დაპირებების შესრულებას შემდეგი სახის განცხადებებით უწყობს ხელს: „ჩვენ ვახორციელებთ ზანგეზურის დერეფნის პროექტს, მიუხედავად იმისა, სურს ეს სომხეთს თუ არა. ჩვენთვის უფრო მარტივი იქნება, თუ მათ ეს სურთ, თუ არადა, ამას ძალისმიერი გზით გადავწყვეტთ“¹³.

ამ რიტორიკის შესაბამისად, 2021 წლის 7 ივლისს აზერბაიჯანის პრეზიდენტმა ილჰამ ალიევმა ქვეყნის ეკონომიკური რეგიონების რეორგანიზაციის შესახებ განკარგულება გასცა¹⁴. განკარგულებაში თვალმისაცემი და ყველაზე გამორჩეული პუნქტი იყო ახალი ეკონომიკური რეგიონის – „აღმოსავლეთ ზანგეზურის“ – შექმნა. ის მოიცავს ისტორიული აღმოსავლეთ ზანგეზურის ნაწილებს, რომლებიც ბოლშევიკური ხელისუფლების მიერ რეგიონის გახლეჩის შემდეგ აზერბაიჯანს დარჩა. ამის შემდეგ პრეზიდენტმა ალიევმა განაცხადა, რომ „თუ არსებობს აღმოსავლეთ ზანგეზური, მაშინ არსებობს დასავლეთ ზანგეზურიც“. მისი განცხადება აღიქვეს, როგორც აზერბაიჯანის პრეტენზია სომხეთის სიუნიკის რეგიონზე¹⁵.

აზერბაიჯანის ხელისუფლების ზანგეზურის დისკურსმა მოსახლეობის სხვადასხვა ფენაში გამოძახილი ჰპოვა. ეს განსაკუთრებით შეეხო მათ, ვინც თავად არიან ზანგეზურიდან ან ვისი წინაპრებიც იყვნენ ზანგეზურიდან და ვინც აიძულებს, რომ სახლები

დაეტოვებინათ საბჭოთა ან რუსეთის იმპერიის მმართველობის პერიოდში, განსაკუთრებით, გადასახლების ბოლო ტალღის დროს, 1980-იანი წლების შუა პერიოდიდან ბოლომდე. ამ ტალღის ფარგლებში აზერბაიჯანმა 250,000-ზე მეტი ლტოლვილი მიიღო სომხეთიდან, მათ შორის, ზანგეზურის არეალიდან. ეს ადამიანები წარმოადგენენ ხელისუფლების მხარდამჭერთა ბაზას და აქტიური როლი შეასრულეს 1990-იანი წლების დასაწყისში აზერბაიჯანში ძალაუფლებისთვის ბრძოლის შედეგების განსაზღვრაში.

პრეზიდენტმა ალიევმა განაცხადა, რომ ის ზანგეზურის შესახებ 10 წლის წინ ლაპარაკობდა. ეს განცხადება, თავის მხრივ, პასუხია ალიევის ოპონენტებისთვის, რომლებსაც მიაჩნიათ, რომ ზანგეზურის დისკურსის აქტიური ხელშეწყობით მთავრობა ცდილობს საზოგადოებას ყურადღება გადაატანინოს ყარაბაღის იმ ტერიტორიებიდან, რომლებიც სომხეთ-რუსეთის კონტროლს ექვემდებარება, როგორცაა ხანქენდი/სტეფანაკერტი, ხოჯავანი/მარტუნი, ხოჯალი, ასკერანი და სხვა.

ამასთან, პრეზიდენტმა ალიევმა არაერთხელ დააყენა სადავო სომეხი სარდლის – გარეგინ ნჟედეს – განდიდების საკითხი, რომელსაც საბჭოთა ხელისუფლება II მსოფლიო ომის პერიოდში ნაცისტურ ძალებთან კოლაბორაციაში სდებდა ბრალს. ამ საკითხის წამოწევის გამორჩეული მოტივი სწორედ ზანგეზურს უკავშირდება: 1919 წელს ნჟედემ სომხური ძალები აზერბაიჯანის ხელისუფლების წინააღმდეგ აჯანყებამდე და აზერბაიჯანის მმართველობის უარყოფამდე მიიყვანა, რასაც შედეგად ბოლშევიკების მიერ ზანგეზურის დასავლეთ და აღმოსავლეთ ნაწილებად დაყოფა მოჰყვა¹⁶. ალიევმა ნჟედეს საკითხი სხვადასხვა საერთაშორისო ღონისძიებაზე განიხილა, მათ შორის, დსთ-ის სახელმწიფოთა მეთაურების სამიტზე. შედეგად, რუსეთის ხელისუფლება იძულებული გახდა, რუსეთში ნჟედეს განდიდების მცდელობებისთვის ბოლო მოეღო.

შედეგები

შიდასახელმწიფოებრივ დონეზე ზანგეზურის დისკურსი გარკვეულწილად მართლაც შეიძლება გამოიყურებოდეს, როგორც იმ ფაქტიდან ყურადღების გადატანის მცდელობა, რომ ყარაბაღის სომხეთ-რუსეთის მიერ კონტროლირებადი ნაწილი კვლავ აზერბაიჯანის დე ფაქტო უფლებამოსილების გარეთ რჩება. თუმცა, ეს საკითხი ისეთი მარტივი არაა, რომ მასზე მხოლოდ შიდასახელმწიფოებრივი გადმოსახედიდან ვიმსჯელოთ. საერთაშორისო დო-

ნეზე ზანგეზურის დისკურსი უკვე არა მხოლოდ აზერბაიჯანის, არამედ სომხეთის ტერიტორიულ მთლიანობასაც ეხება. მართლაც, ეს სტრატეგია ეფექტიანი ჩანს. ამის საპასუხოდ, ერევანმა გააკეთა რამდენიმე განცხადება, რომლებიც „სიუნიკის რეგიონში სომხეთის სუვერენული ტერიტორიის ხელყოფის“ საკითხს ეხებოდა. საფრანგეთის პრეზიდენტმა ემანუელ მაკრონმა აზერბაიჯანს „ინტერვენციის შეწყვეტისკენ“ მოუწოდა.

ყარაბაღში აზერბაიჯანის ტერიტორიულ მთლიანობაზე სომხეთის დავის დაბალანსება ზანგეზურის დისკურსის ლოგიკური ახსნა შეიძლება იყოს: თუ აზერბაიჯანის ტერიტორიულ მთლიანობაზე სომხეთი კვლავ გამოთქვამს პრეტენზიას, მაშინ მას აზერბაიჯანიც შესაბამის პასუხს გასცემს. ფაქტობრივად, ტერიტორიული მთლიანობა ორმხრივ საფუძველზე უნდა იყოს აღიარებული. კონფლიქტის სამი ათწლეულის განმავლობაში აშკარა გახდა, რომ ბაქოს არ ჰქონია რაიმე ახალი ტერიტორიული პრეტენზია სომხეთის მიმართ, ამიტომ მან, პარადოქსულად, მთელი ყურადღება გადაიტანა აზერბაიჯანის ტერიტორიებზე, მათ შორის, ყარაბაღსა და მის მიმდებარე რეგიონებზე; შედეგად, აზერბაიჯანის ტერიტორიული მთლიანობა კონფლიქტის მთავარი საგანი გახდა.

ზანგეზურის დისკურსმა აშკარად იმოქმედა სომხეთის შიდა პოლიტიკურ დებატებზე და, ერთი მხრივ, პრემიერ-მინისტრ ფაშინიანის მიერ მართულ მთავრობას, ხოლო, მეორე მხრივ, მათ ოპონენტებსა და კრიტიკოსებს შორის დაპირისპირება გამოიწვია. ცნობილი სომეხი ექსპერტი ალექსანდრე ისკანდარიანი აღნიშნავს, რომ ილჰამ ალიევი „სომხეთის საშინაო პოლიტიკისა და საუბრების საკმაოდ სერიოზულ აქტორად“ იქცა. ისკანდარიანის დასკვნით, ალიევმა „ფაქტობრივად, სომხური დისკურსი უკვე შეცვალა“¹⁷. სომხეთის მოსახლეობის ნაწილი მართლაც მიიჩნევს, რომ ნახიჩევანამდე საკომუნიკაციო ხაზების დაფუძნება ზანგეზურში აზერბაიჯანის დაბრუნებას მოასწავებს. სომხეთის სიუნიკის რეგიონის მოსახლეობამ პრემიერ-მინისტრი ფაშინიანის ესკორტს გზა გადაუკეტა, რათა ზანგეზურის დერეფნის შესაძლო გახსნა გაეპროტესტებინათ¹⁸.

ზანგეზურის დისკურსმა, ყარაბაღის მეორე ომში დამარცხებასთან ერთად, სომეხ საზოგადოებაში „კოგნიტური დისონანსი“ გამოიწვია: ერთი მხრივ, სატრანსპორტო ხაზების გახსნა სომხეთის ინტერესებში შედის; სხვა თუ არაფერი, ამან ქვეყნის სამი ათწლეულის რეგიონული იზოლაცია დაასრულა. მეორე მხრივ, ჯერ კიდევ გაურკვეველობაა, უნდა გაიხსნას თუ არა სატრანსპორტო ხაზები „მტერთან“ [აზერბაიჯანთან/თურქეთთან]. აზერბაიჯანში

ზანგეზურის დისკურსი და მასთან დაკავშირებული რიტორიკა კი ამ გაურკვევლობას მხოლოდ ამძაფრებს¹⁹. მიუხედავად ამისა, ბაქოს ორაზროვანი ტერიტორიული პრეტენზია ზანგეზურზე, ანუ სომხეთზე, როგორც წინაპართა მიწაზე, სომხეთის შიშსა და გაურკვევლობას კიდევ უფრო ამწვავებს. ამის მაგალითია აზერბაიჯანის პრეზიდენტის შემდეგი განცხადება: „ერევანში ყოფნისას შარლ მიშელმა სასაზღვრო ტერიტორიებს სადავო უწოდა. სიმართლე გითხრათ, მე არც ამ გამონათქვამს ვეთანხმები, რადგან ჩვენ გვჯერა, რომ ეს ტერიტორიები ჩვენია. მე მწამს, რომ ეს ზანგეზურის ტერიტორიაა, ხოლო ზანგეზური ჩვენი წინაპრების მიწაა, ასე რომ, ჩვენ ჩვენს კუთვნილ ტერიტორიაზე ვართ“²⁰.

აზერბაიჯანში ზანგეზურის დისკურსზე რუსეთის პოზიცია ბუნდოვანია. ერთი შეხედვით, ზანგეზურის დისკურსი ეწინააღმდეგება რუსულ ინტერესებს არა მხოლოდ იმიტომ, რომ ის შეიცავს ტერიტორიულ პრეტენზიებს მოსკოვის სტრატეგიული მოკავშირის – სომხეთის მიმართ, არამედ ასევე განამტკიცებს თურქეთ-აზერბაიჯანის ორმხრივ ურთიერთობებს და რეგიონში მოსკოვის გავლენის შემცირების ხარჯზე ანკარის გავლენას აძლიერებს. რეალურად, ამან კრემლი უნდა დააშოშმინოს არაერთი მიზეზის გამო: რუსული რკინიგზა, როგორც სომხური რკინიგზის მფლობელი, კომერციული თვალსაზრისით იხიერებს; დერეფანს რუსი მესაზღვრეები დაიცავენ, რაც რეგიონში მოსკოვის გეოპოლიტიკურ პოზიციას განამტკიცებს; რუსეთი მიიღებს მეტად საჭირო სარკინიგზო (და, შესაძლოა, ავტომაგისტრალურ) კავშირს სომხეთამდე, აზერბაიჯანის გავლით; დერეფნის შექმნა მნიშვნელოვნად შეამცირებდა ირანისა და საქართველოს გავლენას; დერეფნის პროექტის განხორციელების ხელშეწყობის სანაცვლოდ, რუსეთმა ბაქოს შეიძლება დამატებით დათმობებზე წასვლაც მოსთხოვოს.

აღსანიშნავია, რომ მოსკოვისთვის ერთი მნიშვნელოვანი პრობლემა ისაა, რომ სატრანსპორტო ხაზების სრული გახსნა შედეგად მოიტანდა თურქულ-სომხური სატრანსპორტო კომუნიკაციების აღდგენასა და, საბოლოოდ, ამ ქვეყნებს შორის ურთიერთობების ნორმალიზებას. იმის განმარტება, თუ რატომ დათანხმდებოდა მოსკოვი ზანგეზურის დერეფნის გახსნას, შუშას დეკლარაციაში შეიძლება ვიპოვოთ. დეკლარაციაში განმარტებულია, რომ „ყარსი-ნახიჩევანის რკინიგზა [თურქეთსა და ნახიჩევანს შორის, სომხეთში საბჭოთა პერიოდის მარშრუტის გვერდის ავლით] „[ზანგეზურის] დერეფნის გაგრძელებაა“. ფაქტობრივად, ეს იმას ნიშნავს, რომ ზანგეზურის დერეფანი ვერ გაგრძელდება სომხე-

თის გავლით თურქეთამდე, რაც გამოიწვევდა სომხეთ-თურქეთის საზღვრის ჩაკეტვასა და სატრანსპორტო ხაზების განუსაზღვრელი ვადით ბლოკირებას.

რაც შეეხება ზანგეზურზე აზერბაიჯანის მიერ გაცხადებულ პრეტენზიას, მოსკოვი ფრიად კმაყოფილი უნდა იყოს; სხვა თუ არაფერი, ასეთი რიტორიკა კიდეც ერთხელ უსვამს ხაზს რუსეთის გადამწყვეტ მნიშვნელობას სომხეთის უსაფრთხოებისთვის. მაშასადამე, ეს არის ირონიული და პარადოქსული ვითარება, რომელშიც, ერთი მხრივ, ზანგეზურის დისკურსი ვითომდა ემსახურება აზერბაიჯანის სტრატეგიას, უზრუნველყოს თავისი ტერიტორიული მთლიანობის პატივისცემა მისი ურთიერთდაკავშირებით სომხეთის ტერიტორიული მთლიანობის პატივისცემასთან. კერძოდ, ამ პრინციპს ან ორივე მხარე უნდა სცემდეს პატივს, ან არც ერთი მათგანის ტერიტორიული მთლიანობა არ იქნება დაცული. მეორე მხრივ, ზანგეზურის დისკურსი სომხეთს აშკარად უბიძგებს მესამე მხარისკენ, კერძოდ, რუსეთისკენ, რაც დიდი სამშვიდობო ხელშეკრულების პერსპექტივას კიდეც უფრო გვაშორებს.

სანამ სომხეთი და აზერბაიჯანი ზანგეზურზე კამათობენ, რუსეთი, პოსტსაბჭოთა სივრცეში (საქართველოში, უკრაინასა და მოლდოვაში) მსგავსი ტიპის კონფლიქტებიდან მიღებული გამოცდილების საფუძველზე, ყარაბაღის დარჩენილ, სომხებით დასახლებულ ნაწილში თავის პროტექტორატს ქმნის²¹. ამასთან, კრემლი დომინანტური არბიტრობის მორიგ შესაძლებლობას იძენს არა მხოლოდ ყარაბაღში, არამედ სომხეთ-აზერბაიჯანის სახელმწიფო საზღვრის გასწვრივ²². ეს ორი ქვეყანა ვერავის დაადანაშაულებს საკუთარი თავის გარდა, რადგან ისინი არც კი ფიქრობენ პირისპირ დიალოგზე, სანაცვლოდ კი, გამუდმებით ეძებენ იდეალურ არბიტრს, რომელიც მათ მიზნებს შესაბამისად დაუჭერდა მხარს. შედეგად, მშვიდობისა და დაზავების ის პოტენციალი, რომელიც სატრანსპორტო ხაზებს აქვს, არა მხოლოდ დაჩრდილულია ორი განსხვავებული, ურთიერთსაწინააღმდეგო დღის წესრიგით, არამედ საზიანოც კი შეიძლება გახდეს.

შენიშვნები

1. Rahim Rahimov. “Baku Parade Whispers Geopolitical Complexities in the South Caucasus.” *Georgian Foundation for Strategic and International Studies*. Expert Opinion Paper 153. 2021. <https://www.gfsis.org/files/library/opinion-papers/153-expert-opinion-eng.pdf> (ბაზისი: 23.08.2021)
2. Марина и Гамлет Мирзоян. “ЗАНГЕЗУР (СЮНИК), 1921 ГОД: ХРОНИКА СОБЫТИЙ”. НОЕВ-КОВЧЕГ. №2 (335) февраль 2021. <https://noev-kovcheg.ru/mag/2021-02/7194.html> (ბაზისი: 23.08.2021)
3. Taleh Baghiyev. “On the Zangezur Question”. *Azerbaijan Focus*. April 13, 2021. Part One: <https://azerfocus.com/on-the-zangezur-question/>; Part Two: <https://azerfocus.com/on-the-zengezur-question/> (ბაზისი: 24.08.2021)
4. Аза Бабян. Алиев: “«Передача Зангезура Армении привела к географическому расколу тюркского мира»”. Радио Азатютюн. October 15, 2019. <https://rus.azatutyun.am/a/30217915.html> (ბაზისი: 24.08.2021)
5. Денис Яковенчук. “Почему границы Армении в Сюнике рисуют по GPS?”. ИА Красная Весна, Газета «Суть времени» №409. December 24, 2020. <https://rossaprimavera.ru/article/00be2b60> (ბაზისი: 26.08.2020)
6. Statement by President of the Republic of Azerbaijan, Prime Minister of the Republic of Armenia and President of the Russian Federation. November 10, 2020. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/64384> (ბაზისი: 22.08.2021)
7. Shusha Declaration on Allied Relations between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Turkey. June 15, 2021. <https://coe.mfa.gov.az/en/news/3509/shusha-declaration-on-allied-relations-between-the-republic-of-azerbaijan-and-the-republic-of-turkey> (ბაზისი: 22.08.2021)
8. “The CNN Turk TV Channel Has Interviewed Ilham Aliyev”. August 14, 2021. <https://en.president.az/articles/52736> (ბაზისი: 27.08.2021)
9. *TehranTimes*. “Iran warns against change in international borders in Caucasus region”. May 17, 2021. <https://www.tehrantimes.com/news/461022/iran-warns-against-change-in-international-borders-in-Caucasus> (ბაზისი: 22.08.2021)
10. Rahim Rahimov. “Iran’s drive for a railway connection to the Black Sea: technical obstacles and geostrategic implications”. *Strategic Assessment – A Multidisciplinary Journal on National Security*. Volume 24, No.3. Tel-Aviv, Israel. https://strategicassessment.inss.org.il/en/articles/rahimov_iran_railway/ (ბაზისი: 24.08.2021)
11. Ilham Aliyev. Speech at “New Vision for South Caucasus: Post-Conflict Development and Cooperation” International Conference held at ADA University. April 13, 2021. <https://president.az/articles/51088> (ბაზისი: 24.08.2021)
12. *Turan*. “Azerbaijanis will return to Zangezur – Ilham Aliyev”. July 15, 2021. https://www.turan.az/ext/news/2021/7/free/politics_news/en/5882.htm/001 (ბაზისი: 27.08.2021)

13. *Trend*. “We are implementing Zangezur corridor, whether Armenia wants it or not - President Aliyev”. April 21, 2021. <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3412194.html> (бэбэбэбэ: 27.08.2021)
14. “Указ Президента Азербайджанской Республики о Новом Деление Экономических Районов в Азербайджанской Республике”. July 7, 2021. <https://ru.president.az/articles/52389> (бэбэбэбэ: 27.08.2021)
15. Tatevik Hayrapetyan. Baku Threatens Yerevan with “Peace Treaty”. EVN Report. August 19, 2021. <https://www.evnreport.com/politics/baku-threatens-yerevan-with-peace-treaty> (бэбэбэбэ: 31.08.2021)
16. Дмитрий Семушин. «Деликатный вопрос» Нжде: Сюник, концепция «цегахрона» и национальная революция. *EurAsia Daily*. May 30, 2021. <https://eadaily.com/ru/news/2021/05/30/delikatnyy-vopros-nzhde-syunik-konceptsiya-cehakrona-i-nacionalnaya-revoluciya> (бэбэбэбэ: 23.08.2021)
17. Новости Армении - *NEWS.am*. “Политолог: Широкомасштабной войны между Арменией и Азербайджаном не будет”. July 27, 2021. <https://news.am/rus/news/655539.html> (бэбэбэбэ: 26.08.2021)
18. РБК. “Макрон на армянском призвал ВС Азербайджана покинуть Армению”. May 14, 2021. <https://www.youtube.com/watch?v=TFrDFv31WH8> (бэбэбэбэ: 26.08.2021)
19. Aram Sargsyan. Interview with Davit Babayan. July 16, 2021. <https://armenpress.am/eng/news/1058319.html> (бэбэбэбэ: 31.08.2021)
20. “Ilham Aliyev Viewed Activities of Chovdar Integrated Regional Processing Area Owned by AzerGold CJSC”. July 22, 2021. <https://en.president.az/articles/52522> (бэбэбэбэ: 27.08.2021)
21. Vladimir Socor. “Russia’s Karabakh Protectorate Takes Clearer Shape”. *Eurasia Daily Monitor*, Volume 18 Issue 45. March 18, 2021. <https://jamestown.org/program/russias-karabakh-protectorate-taking-clearer-shape-part-one/> (бэбэбэбэ: 27.08.2021)
22. Artak Khulian, Aza Babayan. “Moscow Offers to Facilitate Armenian-Azerbaijani Border Demarcation”. *Radio Azatutyun*. May 19, 2021. <https://www.azatutyun.am/a/31263187.html> (бэбэбэбэ: 07.09.2021)